

10. Москалюк М. М. Розвиток переробної промисловості у Наддніпрянській Україні в другій половині XIX – початку XX століття / М. М. Москалюк. – Тернопіль: Рада, 2009. – 336 с.
11. Москалюк М. М. Розвиток харчової промисловості на Правобережній Україні (друга половина XIX – початок XX ст.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / М. Москалюк. – Черкаси, 2005. – с. 19
12. Нестеренко О. О. Розвиток капіталістичної промисловості і формування пролетаріату на Україні в кінці XIX і на початку XX ст. / О. Нестеренко. – К.: Держполітвидав України, 1952. – 180 с.
13. Нестеренко О. О. Розвиток промисловості на Україні / О. Нестеренко; АН УРСР. Ін-т економіки. – К.: Вид-во АН УРСР, 1962. – Ч. 2: Фабрично-заводське виробництво. – 580 с.
14. Обзор Волынской губернии за 1911 г. – Житомир: Волын. губерн. тип., 1912. – 102 с.
15. Обзор Волынской губернии за 1914 г. – Житомир: Волын. губерн. тип., 1915. – 86 с.
16. Павлюк В. В. Магнатерія Волині в умовах розвитку ринкових відносин у другій половині XIX ст. / В. Павлюк // Український історичний журнал. – 2000. – №1. – С.102 – 108.
17. Памятная книжка Волынской губернии на 1903 г. – Житомир: Изд-во Волын. губерн. стат. ком., 1903. – 150 с.
18. Памятная книжка Волынской губернии на 1915 г. – Житомир: Изд-во Волынского губерн. стат. ком., 1915. – 128 с.
19. Прищепя О. П. Міста Волині у другій половині XIX – на початку XX ст. / О. П. Прищепя. – Рівне: ПП ДМ, 2010. – 287 с.
20. Реєнт О. П. Україна в імперську добу (XIX – початок XX ст.) / О. П. Реєнт. – К.: НАН України, Ін-т історії України, 2003. – 340 с.
21. Романюк Н. Пріоритетні галузі виробництва підприємців Волині (друга половина XIX – початок XX ст.) / Н. Романюк // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. – Вип. 5. – 2015. – С. 21-26
22. Фабрично-заводське підприємства Російської імперії / под. ред. Ф. А. Шобер. – [2-е изд.]. – Петроград: Тип. Т-ва под фирмою «Электротипография Н. Я. Стойковой», 1914.
23. Цецик Я. П. Особливості соціально-економічного розвитку Волині наприкінці XIX – на початку XX ст. / Я. П. Цецик // Сторінки історії. – К., Політехніка, 2011 – Вип. 32. – С. 78-85.

УДК 2-175:271.2-855(477)

В. Мишков

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ КОНТЕКСТ ВІДРОДЖЕННЯ ЕСХАТОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОГО СТАРООБРЯДНИЦТВА В XX-XXI СТОЛІТТІ

Старообрядництво стало своєрідним есхатологічним виявом православ'я з дотриманням суворого аскетизму, харчовими обмеженнями, вірністю старим традиціям і способу життя. Есхатологічний світогляд є основою старообрядницького вчення в Україні: етика, побут старообрядців ґрунтуються на вченні про кінець світу.

Ключові слова: аскетизм, старообрядці, релігія, православ'я, старообрядництво, розкол.

Old Believers became a kind of eschatological expression of Orthodox observance of strict austerity, food restrictions, faithfully, old traditions and lifestyle. Eschatological outlook is the foundation of Old Believers doctrine in Ukraine: ethics, life based on the teachings of the Old Believers about the end of the world.

Key words: asceticism, religion, Orthodox, Old Believers, split, conservatives, commonness of religion.

Акцентуємо увагу на тому, що есхатологічні погляди старообрядців не були новими для історії християнства в цілому, ні для Русі зокрема, але в старообрядництві вони отримали нове звучання, стали основою віровчення. Основне завдання старообрядців – дотримуватися віри та настанов предків, зберігати чистоту церковної общини до Другого пришестя. З розмови з керівником Бершадської старообрядницької громади Павлом стає відомо, що для старообрядців в Україні і тепер однією з головних книг залишаються "Дияконові відповіді", в яких розкриваються есхатологічні уявлення старообрядців.

Зазначимо, що в цій книзі сформована теорія поступового завоювання світу Антихристом, яка стала основною в есхатологічних шуканнях старообрядців. Так згідно з "Дияконовими відповідями", перший етап – 1054 рік – поділ церкви на Східну та Західну й ослаблення православної віри, другий етап завоювання – 1595 рік – підписання Брестської унії та відокремлення "Малої Русі" від православ'я, при цьому передбачалася подальша церковна криза. Третім етапом завоювання світу Антихристом була інтронізація Никона на патріаршу кафедру. Саме в ньому старообрядці побачили попередника Антихриста, а в його реформах відступ від канонів православної віри. Останній етап розпочався з 1666 року – церковного Собору, на якому "з патріархами не ангели, а дух нечестивий сидів"

Для українських старообрядців характерними були яскраво виражені есхатологічні уявлення про кінцеву долю світу в цілому та окремих людей зокрема. Незважаючи на поділ старообрядництва на ряд толків та груп (саме в цьому, виявилася трансформація руху), для всіх їх важливими були загальні есхатологічні концепції. Час життя кожної людини чітко визначений Богом, так само як і передбачена її доля, однак людина може змінити власне потойбічне життя.

Взагалі доля людини після смерті трактується старообрядцями по-різному: як покарання та вічні муки або як очищення та вічне життя. Історичний вектор есхатологічного розуміння спрямований у майбутнє. В основі уявлень про "життя – смерть" лежить оптимістична віра про нове відродження людства через оновлення. В одному з переказів про загибель світу стверджується, що серед врятованих обов'язково буде чоловік та жінка, котрі започаткують нову епоху людства.

Зуважимо, що така позиція пояснювалася старообрядцями власним вченням про Друге пришестя та Страшний Суд, який обов'язково відбудеться після загибелі Антихриста. Специфічною особливістю старообрядництва в цей час стає протиставлення "віруючих, котрі отримають вічне життя", тобто старообрядців та решти людей – "мирського світу", які потрапили в полон до Антихриста і піддалися його спокусам [4, с.620].

Погляди старообрядців трансформувалися і тепер вони вважають, що царство Антихриста все-таки ще не наступило на землі, однак світ Антихриста постійно оточує людей у духовній площині і спокушає їх до скверни. Водночас заперечується осуд чужих гріхів, оскільки всі згрішили і можна лише спокутувати власні провини.

Автор мав розмову з представниками Бершадської громади старообрядців. Майже всі вони підтвердили, що зовнішній світ гріховний апіорі, тому що в ньому постійно порушуються заповіді Господні: "От ми в місті живемо, побачимо людину, а осуджувати її не варто, це великий гріх ... Говоримо: от п'яний іде, он як напився, або он іде вся нафарбована в короткій спідниці – несвідомо осуджуємо незнайомих людей, а цього робити не можна – гріх. Тому що, хто не осуджує, того і Бог не осудить".

Зазначимо, що ще на початку XX століття старообрядці на Україні вважали, що цивілізаційні здобутки цього світу є гріховними і на них лежить "бісівський слід". Зокрема, Кольцов Максим Захарович, старообрядець, житель села Біла Криниця Чернівецької області Глибочього району 1924 року народження говорив, що "бабуся моя більш, чим 90 років прожила, а в лікарню не зверталась, вважала, що гріх; радіо проводити не давала, мовляв усе це від нечистого" [1, с.67].

Від Суржикової Софії Купріянівної, також жительки села Біла Криниця, 1923 року народження дізнаємося, що її батько вважав, що з "приходом Антихриста світ зміниться – будуть залізні коні ходити по полях, а повітря окутають ланцюги, кораблі літати будуть". Також заборонялося робити щеплення дітям, оскільки воно порушує цілісність людського тіла – творіння Господнього.

Однак з часом під впливом зовнішніх факторів старообрядці трансформували власні уявлення про гріховне і дозволене та почали визнавати здобутки прогресу: наприклад у багатьох членів Бершадської громади старообрядців у будинках є не лише телевізор, але й комп'ютер, вони користуються мобільними телефонами, під час хвороби звертаються до лікарні, навіть почали пити чай, каву, хоча ще в 60-их роках ХХ століття пиття чаю вважалося гріхом. Старообрядці стали розуміти, що в глобалізованому суспільстві вони не можуть дотримуватися добровільної ізоляції і мимоволі будуть порушувати Божі заповіді.

Саме тому старообрядці і дотепер вважають, що у Господа існує список, у якому записані добрі і погані вчинки кожної людини. "Всі у списках будуть, тому що у кожної людини є гріхи". За уявленнями старообрядців, саме цими списками користуються Господь та Антихрист для визначення місця людини в загробному житті: пекла чи раю. Констатуємо, що, незважаючи на певний песимізм, для віруючих існує можливість покращити власне становище – прийняти сповідь перед смертю. "Нам грішим, обов'язково потрібно сповідатися перед смертю – щиро покаятися у власних гріхах та просити прощення, можливо, Господь і простить деякі гріхи".

Провісником Кінця світу і Великого суду будуть природні катаклізми та соціальні кризи. Так, прихожанин храму Покрову Божої Матері, міста Бершадь, Погребняк Віктор Андрійович, говорить, що перед кінцем світу "Буде два роки спеки, а потім два роки повени і війна – людей залишиться мало, після цього піде вода вогняна по землі і поділить землю на три аршини, залишиться лише один аршин – менше метра, а все решта вигорить, бо все у скверні".

Як бачимо, роль вогню символічна. Адже вогонь в уявленнях старообрядців виступає очисною силою, котра знищить усе живе, що схильне до гріха. Зі слів пана Погребняка стає зрозуміло, що в основі такого уявлення лежить апокриф Одкровення Петра, за яким "Під час Страшного суду по землі потече вогняна ріка, яка очистить землю від гріха, і море стане вогнем і під небом буде незгасиме полум'я" [3, с.34].

Після очищення землі від людських гріхів настане Друге пришестя, Бог зійде на землю, щоб творити Страшний суд. На небі з'явиться Хрест господній і Бог на своєму престолі почне судити людей. Старообрядці вважають, що людей на Суді буде дуже багато "маковому зернятї не буде де власти": всі живі одразу помруть, а мертві встануть на Суд.

Однак сам Суд не буде тривалим: Господь грішників поставить по ліву руку, а праведників по праву, бо все вже про всіх знає. Коли Суд закінчиться, то Антихрист ланцюгами потягне грішників до себе, а праведники залишаться з Господом [3, с.40].

Зазначимо, що у старообрядців і дотепер зустрічаються неканонічні уявлення про Страшний Суд. Наприклад, Юров Дмитро Михайлович, старообрядець міста Бершадь 1927 року народження, стверджує, що "коли Суд буде, Господь запитає тебе: "Чи віриш в Єдиного Бога Отця". Якщо скажеш: "Вірю", то маєш прочитати молитву "Вірую", або "Господи Ісусе", або "Богородицю". Після закінчення Страшного Суду, за поглядами старообрядців, праведні не потраплять у рай, а залишаться на очищеній землі: "Стара земля вигорить і наросте нова земля, біла як сніг, на ній квіти будуть, тварини – всього буде в достатку і всі праведники залишаться жити на ній, а грішники будуть під землею – там сирість, бруд і муки" [1, с.64].

Варто сказати, що старообрядці з часу розколу живуть очікуванням кінця світу, гострота есхатологічних очікувань може бути різною у різних толків, залежить від їхнього становища у суспільстві. Однак, всі толки мають спільну рису – постійне очікування кінця світу, стало причиною того, що старообрядці повірили у власну богообраність.

Вони почали вважати, що Бог визначив їх як праведників, від яких залежить доля світу. Саме старообрядці повинні дотримуватися усіх заповідей Господніх і підтримувати благочестивість на землі: "Якщо на землі будуть старообрядці то вона ще буде існувати, якщо старообрядці пам'ятатимуть про своє призначення, то бог може продовжити термін існування світу"

Таким чином, для есхатології старообрядництва в Україні характерними є наступні ознаки:

1. Відправним моментом їх мислення було есхатологічне вчення про Третій Рим і єдність руського православ'я, з якого випливало, що відречення від старої віри символізує собою прихід у світ Антихриста.
2. Уявлення про непорушність та непогіршимість руських церковних обрядів, за яким обряд прирівнювався до догмату.
3. Неминучість близького кінця світу вкрай важливою робить проблему спасіння власної душі, першим кроком до якого було перебування в лоні старообрядницької церкви, а другим – постійне дотримання християнського віровчення.

Отже, есхатологічний світогляд – це основа старообрядницького вчення в Україні. Етика, побут старообрядців ґрунтуються на вченні про кінець світу. Ми можемо простежити наступну закономірність – старообрядницьке есхатологічне вчення дотримується суворой послідовності подій, котрі приведуть до кінця світу. Найголовнішою ознакою майбутнього кінця є становлення царства Антихриста на Землі. Настання Другого пришестя буде супроводжуватися такими ознаками, як технічний прогрес, природні катаклізми, екологічні проблеми. Але найголовніша ознака, що буде свідчити про настання останніх днів, – це соціальні кризи: війни, демографічні проблеми, втрата моральності та релігійності, інформанти відмічають, що в кінці світу "багато вір в одну об'єднують, але правди не буде" [2, с.140].

Акцентуємо увагу на тому, що джерелами есхатологічних уявлень старообрядців виступають книги, на які постійно посилаються інформанти, але на жаль, точних назв книг нам не вдалося встановити. При аналізі есхатологічних уявлень старообрядців, стало зрозуміло, що в їх основі лежить апокриф "Откровення Петра", хоча прямих посилань на це джерело не було. В цілому потужний заряд месіанізму, апокаліптизму та міленаризму, який надихав старообрядництво в період середньовіччя та нового часу, постійно впливав на історичне буття означеної соціальної групи, пропонуючи більш «правильні» та «праведні» проекти світоупорядкування, хоча водночас містив значний потенціал утопізму. У новітній час нонконформізм апокаліптизму та міленаризму старообрядництва особливо виявляв себе, особливо на етапі переходу від II до III тисячоліть, як своєрідна експертиза сучасних тенденцій розвитку.

Таким чином, соціально-філософський аналіз релігійної свідомості старообрядців засвідчує морально-духовну деградацію суспільства; констатує неминучість загибелі даного земного порядку; говорить про те, що перехід у майбутнє лежить через катастрофи й кризи; неминучість поділу людства на тих, хто загине, й тих, хто врятується в результаті здійснення Страшного Суду, через який буде будуватися майбутнє; прихід майбутнього буде супроводжуватися приходом Месії, тобто Божественної Надособистості, Світового Учителя, що відокремить тих, хто зможе ввійти в Царство Боже, від тих, кому це не буде дозволено; міститься вчення про порятунок (сотеореологію), тобто розуміння, яким чином буде відбуватися процедура порятунку. Наявність даних ідей у структурі релігійної свідомості відрізняє релігію від філософської системи, етичної доктрини, від будь-якого вільного витвору людського розуму.

Джерела та література

1. Доля старообрядства в ХХ–на початку ХХІ ст.: історія і сучасність. / відпов. ред. та упоряд. С. В. Таранець – К., 2010. – 364 с.
2. Доля старообрядства в ХХ–на початку ХХІ ст.: історія і сучасність. / відпов. ред. та упоряд. С. В. Таранець – К., 2011. – 560 с.
3. Романова Е. Старообрядческое учение о добровольной смерти по источникам XVII-XVIII веков / Е. В. Романова // Православие и культура. – 2002. – № 1–2. – С. 19–53.
4. Сухомлинова Н. Эсхатология и утопия старообрядчества в романе С. А. Клычкова „Чертухинский балахирь“ / Н. Н. Сухомлинова // Православие и культура. – К., 2002. – С. 620–623.
5. Шахов М. Философские аспекты староверия. / М. О. Шахов. – М. : Третий Рим, 1998. – 207 с.